

NICO RIEMERSMA

Dr. N.A. Riemersma is nieuwtestamenticus en als predikant verbonden aan de Protestantse Wijkgemeente 's-Gravenhage Zuidwest

Het belang van rituelen

Het protestantse leven heeft lange tijd tal van rituelen gekend: het bijbellezen rond de maaltijd, het gebed aan het begin en einde van elke maaltijd, in totaal dus zes keer op een dag. En dan natuurlijk ook het ochtend- en avondgebed; mijn grootvader deed dat op zijn knieën voor het bed.

Naast de dagelijkse rituelen waren er zondagse rituelen, zoals de kerkgang, waarbij hoorde dat je naar de kerk toe wandelde, het zingen bij de piano of het harmonium. En elke familie had rond de feestdagen wel weer zijn eigen rituelen. Zo voerden mijn zusje en ik, toen we klein waren, met Kerst jaarlijks een kerstdeclamatorium uit.

Kaalslag

In de laatste dertig jaar van de vorige eeuw, vanaf de zeventiger jaren, heeft op dit gebied een enorme kaalslag plaatsgevonden. Veel van deze dagelijkse, christelijke rituelen zijn verdwenen. Dat laatste is misschien iets teveel gezegd. Je kunt wel zeggen dat de groep mensen die deze rituelen uitvoerden, een stuk kleiner is geworden. Dat gebeurde in vrij korte tijd, overigens niet alleen in de protestantse kerken.

Dat gebeurde allereerst met de persoonlijke, christelijke rituelen die in de thuissituatie beoefend werden. Maar dat geldt ook de kerkelijke rituelen. Kinderen worden niet meer automatisch gedoopt, mensen kiezen minder voor een christelijk uitvaartritueel. Datzelfde geldt voor een kerkelijke trouwviering. Ook de deelname aan het wekelijkse ritueel van de kerkdienst is minder geworden.

Hoe laat zich dat verklaren? De rituelen voldeden niet meer aan de manier waarop mensen geloofden; ze sloten onvoldoende aan op de (geloofs)situatie van mensen. Een tweede aspect: de herhaling, één van de karakteristieken van het ritueel, kan dan ook heel gemakkelijk een probleem worden. Het ritueel wordt dan een sleur, waar geen vernieuwing meer vanuit gaat; mensen willen namelijk steeds iets nieuws mee maken.

Deze kaalslag van rituelen maakt deel uit van een veel breder proces, dat aangeduid wordt als secularisatie, een woord dat letterlijk 'verwereldlijking' betekent. Er wordt mee bedoeld dat geloof en kerk minder invloed hebben op het leven van mensen.

Leerhuisavond in Den Haag Zuidwest over rituelen
(maandag 15 februari 2016)

Tastbaar geloof

Er kwam niets anders voor in de plaats. Het ritueel als zodanig leek afgedaan te hebben. Soms spreken we daar met weemoed over, maar terug naar vroeger willen we niet meer en kunnen we ook niet meer. Tegelijkertijd realiseren we ons het verlies en lijkt er het besef te ontstaan dat, als je geen rituelen meer hebt, je ook het geloof toch eigenlijk steeds meer aan het kwijtraken bent. Het christelijk geloof kan echter niet zonder rituelen. In rituelen krijgt het geloof immers zijn tastbare vorm. Het gevaar is dan ook dat we het geloof kwijtraken, als dat niet meer gepaard gaat met passende rituelen.

Hernieuwde aandacht

In de laatste jaren vijftien jaar is de situatie rond rituelen drastisch veranderd. Ik schets een viertal ontwikkelingen:

- 1) Tijdens de periode van kaalslag was men in de psychotherapie het belang van rituelen gaan ontdekken. De ontdekking die men deed: gesprekken kunnen niet altijd een oplossing bieden, een ritueel kan dat vaak beter. Het belang van het ritueel om mensen verder te kunnen helpen bij het omgaan met de verwerking van diepingrijpende gebeurtenissen in iemands leven, werd ook ontdekt in de pastorale theologie.
- 2) In de liturgiewetenschap was en bleef er aandacht voor rituelen. Dat kan niet verbazen, als bedacht wordt dat één van de meest belangrijke rituelen de eredienst, de zondagse viering is. De specifieke aandacht ging uit naar de liturgie als ritueel met alle karakteristieken die daarbij horen. Daarvoor was er in de (protestantse) liturgiewetenschap tot dan toe nog niet echt veel aandacht geweest.
- 3) Er kwam aandacht voor rituelen uit andere religieuze tradities, in het bijzonder van meer op de natuur georiënteerde religies (indianen, heksen). Veel van deze rituelen vinden buiten in de natuur plaats.
- 4) In de kerk merkten we als protestanten dat we op dat terrein nogal wat missen. Heel geleidelijk voerden we allerlei kleinere, nieuwe rituelen in, kregen we meer oog voor symboliek. De paaskaars kwam binnen in de protestantse kerken, er kwam een gedachtenisplateau, het plateau waarop witte steentjes worden neergelegd, waarop de naam van de overledene staat met zijn/haar sterfdatum, er kwam een kaarsentafel met daarboven een icoon. Ik noem nu een aantal zaken uit mijn eigen wijkkerk. Maar er zijn ongetwijfeld nog meer rituelen te noemen die weer in andere kerken gangbaar zijn. En dat alles tot tevredenheid van veel mensen, hoewel er ook altijd wel stemmen te horen zijn die zeggen: 'Dat is rooms', wat zoveel wil zeggen als 'niet thuishorend in de protestantse traditie'.

Wat is een ritueel nu eigenlijk?

Op die vraag is nog niet zo gemakkelijk een nauwkeurig antwoord te geven. Dat heeft twee redenen:

Een ritueel bevat een groot aantal elementen, wat het niet eenvoudig maakt om tot een goede definitie te komen.

Ten tweede is er ook een populair gebruik van het woord, zoals blijkt uit het woord 'ochtendrituelen'. In het laatste geval heeft 'ritueel' de betekenis van 'een vast patroon aan handelingen die 's morgens uitgeoefend worden'. Daarin speelt symboliek niet zozeer een rol. Terwijl symboliek juist een essentiële rol speelt in het ritueel in de meer strikte zin van het woord. Symbolen nemen er een belangrijke plaats in, terwijl ook de taal die gesproken wordt,

symbolische taal is. Datzelfde geldt voor de handelingen die verricht worden, ook die zijn symbolisch. Dat brengt me tot deze voorlopige omschrijving:

Rituelen zijn afgesproken, symbolische handelingen, veelal vergezeld van bijbehorende formules en/of teksten en van symbolen, meestal volgens een bepaald patroon, waarin de mens lichamenlijk en interactief betrokken wordt op een werkelijkheid die in het ritueel present wordt gesteld, vaak uitgevoerd door iemand die daartoe gemachtigd is.

We kijken naar een aantal elementen wat specifiek:

- *Meestal volgens een vast patroon, met vaste handelingen en vaste formules en teksten.* Rituelen kennen vaak vaste elementen: patronen, handelingen, formules/teksten. Dat geldt men name voor bestaande rituelen en dan ook voor veel kerkelijke rituelen.
- *Lichamenlijk en interactief betrokken.* Bij een ritueel ben je niet alleen als toeschouwer aanwezig, maar neem je deel aan het gebeuren. Mensen zijn dus actief en dikwijls ook lichamenlijk betrokken. Een ritueel is geen statisch gebeuren. Er worden symbolische handelingen verricht; betrokkenen maken bewegingen (zoals knielen, opheffen van de handen en/of buigen van het hoofd) die bij het ritueel thuishoren
- *Betrokken op een goddelijke werkelijkheid die in het ritueel present wordt gesteld.* Het ritueel mag iets van een spel hebben, dat wil echter niet zeggen dat er niets gebeurt. In het christelijke ritueel ontmoet de betrokkene op een hele speciale manier de goddelijke werkelijkheid die in het ritueel aan de orde komt. Men komt dan ook *uit* het ritueel op de manier die *in* het ritueel aan de orde was: geheeld, gereinigd, verzoend, gedoopt.

De verschillende functies van het ritueel

Een ritueel heeft dikwijls meerdere functies. Eén van de belangrijkste functies is het kanaliseren van gevoelens en gedachten, in het bijzonder geldt dat voor crisissituaties en dan dus van crisisrituelen. In crisissituaties kennen mensen een kluwen van gevoelens en gedachten. In een ritueel worden die op een rij gezet en zo gekanaliseerd.

Het ritueel kan ook een therapeutische functie hebben. Het kan mensen helpen om als in hun leven blokkades zijn ontstaan, verder te kunnen leven, en wel: verzoend, gereinigd en/of geheeld. Daarvoor zijn reinigingsrituelen, verzoeningsmaaltijden, afscheidsrituelen. Een ritueel zorgt ervoor dat mensen het verleden goed kunnen afsluiten en een nieuwe toekomst kunnen binnengaan.

Voor één van de meest belangrijke functies van het christelijke ritueel houd ik, dat het eraan bijdraagt dat je als mens heel bewust in het leven staat, in het leven van alledag, maar ook bij belangrijke gebeurtenissen in het leven. Anders leef je heel makkelijk alleen het leven of word je geleefd. Je hebt het ritueel nodig om bewuster en dan ook met meer overtuiging in het leven te staan. Daartoe dienen de kerkelijke rituelen en ook de rituelen in de thuissituatie. Raken we ze kwijt, dan raken we het christelijk geloof kwijt. Dat moeten we niet willen. Dat betekent niet dat we de oude rituelen zomaar weer moeten invoeren. Dat kan niet meer. We zullen wel opnieuw moeten nadenken en moeten zoeken naar rituelen die passen bij onze situatie en bij onze levensstijl. We zullen nieuwe rituelen moeten bedenken die op onze (post)moderniteit aansluiten. De christelijke traditie reikt ons daar veel voor aan. Maar daar kan het niet bij blijven, we zullen zelf ook creatief moeten zijn om vormen te bedenken; rituelen waarbij wij en de mensen met wie we de rituelen doen, ons goed voelen. Dat kan natuurlijk in je eentje, maar waarom zou je dat ook niet met elkaar doen, ieder in de eigen situatie? Het stimuleert ook, als je weet dat ook anderen dat op hetzelfde moment in hun thuissituatie doen.

God in het leven van de mens

Eén functie heb ik tot nu toe overgeslagen. Het gaat mijns ziens om de allerbelangrijkste functie van het christelijk ritueel: het geven van de mogelijkheid aan God om in het leven van de mens te komen: om dat leven vorm te geven, om het te helen en te veranderen. Christelijke rituelen zorgen ervoor dat God zich aan ons kan manifesteren. Daarom is het ritueel ook de mogelijkheid bij uitstek om Godserving op te doen. Wie niet aan het christelijk rituelen deelneemt, moet dan ook niet verbaasd staan dat hij/zij opdroogt, niets meer van God ervaart, want die Godserving wordt nu juist in het ritueel opgedaan. Zo is het ritueel van essentieel belang voor onze geloofscommunicatie.